

мінально-правових заходів до юридичних осіб є: збереження структури кримінального закону шляхом компактного введення розділу XVI «Застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб», який за концептуальними ознаками подібний до розділу XIV «Примусові заходи медичного характеру і примусове лікування», в якому закріплюються саме принципи, підстави призначення і види окремих інших заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до нормативно визначених осіб.

Викладене свідчить про те, що в разі принципового вирішення питання про можливість застосування інших кримінально-правових заходів до юридичних осіб необхідно визначитися з підставами застосування таких заходів, правових наслідків у разі повторного вчинення юридичною особою суспільно небезпечного діяння, видів кримінально-правових заходів, орієнтованих до застосування відносно юридичної особи, та інші питання, які можуть стати предметом окремої дискусії.

Література

1. Декларация Организации Объединенных Наций о борьбе с коррупцией и взяточничеством в международных коммерческих операциях. — 1996.
2. Европейская конвенция об уголовной ответственности за коррупцию. — 1999.
3. Бажапов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. — 1992.
4. Волжецкий Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц. — С.Пб., 1998.
5. Егорова П. Уголовная ответственность юридических лиц за коррупционные преступления // Уголовное право. — 2001. — № 2.
6. Кошпа С. Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового УК Российской Федерации // Уголовное право: новые идеи. — М., 1994.
7. Паумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. — М., 1996. — С. 182.

УДК 343.23(477)

В. І. Терентьєв

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Сучасний стан розвитку кримінально-правової науки свідчить про поширення тенденції певної «спеціалізації» злочинної діяльності, за допомогою якої законодавець, з одного боку, встановлюючи спеціальні ознаки суб'єкта злочину, вказує на підвищену суспільну небезпеку окремого злочинного діяння і використовує спеціалізацію з метою відокремлення злочинного від іншого виду протиправного діяння, і основний склад злочину від його кваліфікованого або особливо кваліфікованого видів, а з іншого — створює особливий вид юридичної техніки, на підставі застосування якої законодавець намагається детально описувати окремі склади злочинів, що може і повинно розглядатися як один з бар'єрів для неправильної кваліфікації злочинного діяння вчиненого певної особою. Детальний аналіз складів злочинів, передбачених Особливою частиною

Кримінального кодексу України (далі — КК України), дає право стверджувати, що більше 60% складів злочинів мають ознаки спеціального суб'єкта злочину в позитивному або негативному визначенні цих ознак.

Дослідженню окремих питань кваліфікації злочинів з суб'єктом, який має ознаки спеціального, присвятили свої роботи такі вчені, як Л. Багрій-Шахматов, В. Владимиров, В. Глушков, Н. Гуторова, В. Павлов, В. Сташис, Є. Стрельцов, В. Тацій, В. Устіменко та інші, які в більшості досліджень аналізували питання кваліфікації злочинів, вчинених окремими видами спеціальних суб'єктів злочинів, залишаючи поза увагою загальні правила застосування кримінально-правових норм з ознаками спеціального суб'єкта злочину, а в меншості приділяли увагу визначенню ознак спеціального суб'єкта без дослідження їх взаємозв'язку з процесом кваліфікації.

Метою даної статті є дослідження окремих проблемних питань застосування кримінально-правових норм, в яких містяться ознаки спеціального суб'єкта злочину з позиції формулювання і обґрунтування окремих правил, застосування яких в процесі кваліфікації унеможливує допущення помилок при встановленні ознак суб'єкта злочину в процесі застосування норм Особливої частини КК України.

Під кваліфікацією злочинів більшість авторів розуміють встановлення і юридичне закріплення відповідності вчиненого винною особою діяння ознакам складу конкретного злочину, зазначеного в Особливій частині Кримінального кодексу [1, 7; 2, 8; 3, 10; 4, 16; 5, 8; 6, 18]. За допомогою кваліфікації дається юридична оцінка діяння як злочину. При кваліфікації конкретного діяння з'ясовуються необхідні, юридично значущі, ознаки об'єктивного і суб'єктивного характеру, що утворюють склад конкретного злочину, передбаченого кримінальним законом. Формально кожний злочин являє собою єдність об'єктивних і суб'єктивних ознак. Сам процес кваліфікації є послідовним встановленням об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони і відповідності їхніх характеристик тим, що законодавчо закріплені у відповідній статті Особливої частини Кримінального кодексу.

Відповідно, кваліфікація злочинів зі спеціальним суб'єктом полягає у встановленні всіх ознак і властивостей, що характеризують особу як спеціальний суб'єкт злочину, поряд із сукупністю ознак складу об'єктивного і суб'єктивного характеру.

При кваліфікації як певному виді розумової діяльності необхідне проведення аналізу ознак суб'єкта за допомогою встановлення відповідності між тими, які властиві певній особі, й тими, які закріплені в статті кримінального закону. На підставі виділених ознак формується певний вид спеціального суб'єкта, який має кримінально-правове значення загального (вказівки на певний вид суб'єкта є в декількох статтях закону) і конкретного характеру.

Особливості кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом звичайно охоплюють ряд проблемних питань. До них належить:

1. Значення ознак спеціального суб'єкта для кваліфікації злочину.
2. Спеціальні правила кваліфікації злочинів зі спеціальним суб'єктом.

Торкаючись обліку ознак спеціального суб'єкта для кваліфікації злочину, слід зазначити, що в літературі досить сталою вважається точка зору, відповідно до якої значення ознак спеціального суб'єкта для кваліфікації злочину неоднаково [1, 104–105].

Так, в окремих випадках відсутність ознак спеціального суб'єкта злочину цілком виключає кримінальну відповідальність (цьому типовий приклад військові злочини і злочини в сфері службової діяльності). При такому підході саме спеціалізація кримінального законодавства, криміналізація діяння за допомогою чіткої вказівки на суспільну небезпеку соціально-рольової активності відповідних суб'єктів цілком виправдана.

Необхідність вивчення кримінально-правової характеристики особи, яка вчинила злочин, тут відбувається не відокремлено, а:

- по-перше, з урахуванням взаємозв'язку спеціальних ознак суб'єкта злочину з універсальними ознаками суб'єкта;
- по-друге, у взаємозв'язку спеціальних ознак суб'єкта з ознаками об'єктивної і суб'єктивної сторони;
- по-третє, у взаємозв'язку спеціальних ознак суб'єктів із здійсненням певних видів злочинів.

При цьому практика виходить з послідовної необхідності закріплення специфічних ознак спеціальних суб'єктів злочинів, криміналізація діянь яких відбувається за допомогою постановки під охорону конкретної групи правових благ і цінностей, безпосередньо в кримінальному законі.

Дослідження специфіки ознак спеціального суб'єкта злочину, закріплених у кримінальному законі, припускає:

- виділення ключових, інтегруючих особливостей видових і нормативних ознак спеціального суб'єкта;
- визначення характеристик розподілу ознак спеціальних суб'єктів у складах з бланкетними диспозиціями;
- конкретизація спеціальних ознак стосовно до конкретного випадку.

Наприклад, відмінною рисою військових злочинів є їх вчинення спеціальними суб'єктами — особами, на яких покладені військові обов'язки.

Чітке встановлення основної спеціальної ознаки суб'єкта злочину дає можливість уніфікувати діяльність органів дізнання і досудового слідства щодо порушення і розслідування кримінальних справ за фактом вчинення злочинів.

Разом з тим у тих випадках, коли криміналізація діяння спеціального суб'єкта виходила з необхідності диференціації кримінальної відповідальності, виділення кваліфікованих складів злочинного посягання, то відсутність спеціальних властивостей і якостей суб'єкта могла бути підставою для притягнення особи до відповідальності як універсального суб'єкта.

Так, у п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 року № 2 «Про судову практику про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» було визначено, що незаконне покладання на особу визначених обов'язків є обставиною, що виключає відповідальність особи за невиконання цих обов'язків [7, 18]. Якщо особа

була незаконно взята під варту, то вона не підлягає кримінальній відповідальності за втечу з місць позбавлення волі, з під варти чи за злісну непокору вимогам адміністрації ВТУ [1, 105–106].

Крім цього, відсутність спеціального суб'єкта, яка виражається в незаконності присвоєння статусу, стані здоров'я, вікових характеристиках, виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочини, вчинені спеціальним суб'єктом. Разом з тим, оскільки особа є осудною (має ознаки загального суб'єкта), у її діях необхідно встановити ознаки інших злочинів і тільки за їх відсутності можливо повне звільнення особи від кримінальної відповідальності.

При конструюванні законодавцем норм Особливої частини Кримінального кодексу України окремі ознаки спеціальних суб'єктів злочинів закріплюються або як кваліфікуючі ознаки, або вказуються в привілейованих складах злочинів.

Кваліфікуючі ознаки злочину, обумовлені властивостями суб'єкта, вказують на значну суспільну небезпеку як самого діяння, так і особи, яка його вчинила. До таких ознак законодавець, як правило, відносить попередню судимість і вчинення особою злочину повторно. Вважається, що повторність і рецидив указують на більш високий ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння, виступаючи спеціальною ознакою суб'єкта злочину через ту обставину, що вони обумовлені особистими властивостями винного — його негативною соціальною характеристикою. Дійсно, сукупність соціальних, психологічних, фізіологічних властивостей особистості повинна бути розглянута як обставина, що впливає на вид і розмір покарання, але не є ознаками складу злочину. Так, ще в 1968 році І. І. Карпець визначав, що соціальні, психологічні і біологічні властивості особи, що вчинила злочин, не можуть виступати як ознаки суб'єкта злочину [8, 120]. Зазначеним властивостям особистості приділяється роль або обставин, що можуть бути враховані як пом'якшуючі чи обтяжуючі, або взагалі заперечуються, як такі, що мають юридичне значення. У певній мірі дане положення знайшло відображення в положеннях ст. 35 КК, яка встановила, що повторність і рецидив враховуються при кваліфікації злочину, призначенні покарання, вирішенні питань про звільнення від кримінальної відповідальності і покарання.

Відомо, що до ознак спеціального суб'єкта злочинів належать властивості особистості винного, які визначають його моральне і соціально-політичне обличчя, ступінь його суспільної небезпеки:

- вчинення злочину особою, яка раніше вчинила будь-який злочин (системність);
- колишня судимість (рецидив).

Так, як позитивні властивості особистості законодавець закріплює ознаки загального суб'єкта злочину: психологічна ознака — осудність і фізична ознака — вік. Як позитивні також можуть виступати властивості, що характеризуються як ознаки спеціального суб'єкта. Наприклад, фізіологічна ознака (стать) вводиться як спеціальна властивість суб'єкта злочину, передбаченого ст. 117; ч. 2 ст. 135 КК України.

У Кримінальному кодексі України (2001) отримало поширення виділення кваліфікуючих ознак злочинів за умови їхнього вчинення службовою особою. Наприклад, діяння, поєднані з торгівлею людьми чи угодою, пов'язаною з передачею людини з метою сексуальної експлуатації, використання в наркобізнесі, залучення в злочинну діяльність, втягування в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) у комерційних цілях, використання в збройних конфліктах, експлуатації праці (ч. 1 ст. 149 КК України), являють собою суттєву суспільну небезпеку, якщо всі зазначені дії вчинені з використанням службового становища (ч. 2 ст. 149 КК України).

Таким чином, для постановки під кримінально-правову охорону суспільних відносин необхідно не тільки заподіяння істотної шкоди суспільним відносинам, але і наявність спеціального суб'єкта як певної умови притягнення особи до відповідальності за вчинення кваліфікованого злочину. Законодавець, конструюючи склади, виходить не тільки з того, що та чи інша норма може бути порушена особами, що наділені окремими об'єктивними ознаками (можливість вчинення злочину в сфері службової діяльності тільки службовою особою), але і враховує ті ж суб'єктивні ознаки в сполученні із суб'єктивними (повторність) при встановленні кваліфікованих складів.

Аналогічний підхід відношення до ознак спеціального суб'єкта злочину зберігається при конструюванні законодавцем привілейованих складів злочинів. За основу виділення нечисленних привілейованих складів законодавцем приймаються фізіологічні спеціальні ознаки, що дають можливість розглядати злочини як такі, що вчинені при пом'якшувальних обставинах. Так, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 117 КК України «Навмисне вбивство матері своєї новонародженої дитини», є жінка-мати, що вчиняє злочин під час пологів або безпосередньо після них, але в будь-якому випадку, знаходячись у певному психологічному стані, іменованому післяпологовим синдромом.

Таким чином, використання законодавцем спеціальних ознак суб'єктів злочинів як кваліфікуючих ознак складів злочинів, а також для встановлення привілейованих складів дає можливість, з одного боку, диференціювати кримінальну відповідальність, а з іншого — чітко й однозначно визначити коло потенційних суб'єктів конкретних злочинів з метою неможливості притягнення до відповідальності осіб, які таких спеціальних ознак не мають.

Література

1. Курипов В. А. Научные основы квалификации преступлений. — М., 1984. — 184 с.
2. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. — К.: Юриком Інтер, 1995. — 206 с.
3. Бурлак Ф. Г. Квалификация преступлений. — К.: Политиздат Украины, 1976. — 142 с.
4. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. — М.: Центр Юриформ, 2001. — 317 с.
5. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. — М., 1972. — 348 с.
6. Кудрявцев В. П. Теоретические основы квалификации преступлений. — М., 1963. — 316 с.
7. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах. — К.: Юриком, 1995. — 460 с.
8. Карпец И. И. Проблема преступности. — М., 1969. — 240 с.